

ÅRSTIDS BREVET

STEINER
BARNE
HAGENE

Steinerpedagogikk i de første 7 år

I NORGE

SOMMER 2014

Neste deadline: 1. sept. 2014

Omslagsbilde: Sylvia Hådi

Årstidsbrevet gis ut av Steinerbarnehageforbundet i Norge, fire ganger i året.

Steinerbarnehageforbundet er medlem av det internasjonale steinerbarnehageforbundet, IASWECE.

Årstidsbrevet er en felles arena for faglige spørsmål, for alle med interesse i steinerpedagogikk og barns oppvekstvilkår generelt.

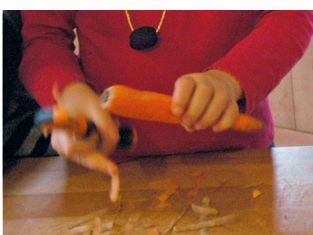
Redaksjonsrådet utgjøres av styret i Steinerbarnehageforbundet i Norge og redaktøren er Mette Johannessen, e-postadresse: aarstidsbrevet@hotmail.com telefon: 988 36 108.

Innleveringsfrister: 1. februar, 1. mai, 1. september, 1. november.

Årsabonnement koster kr. 250.- og løper til oppsigelse foreligger.

Medlemskap i Steinerbarnehageforbundet inkluderer et abonnement.

Stillingsannonser:
for medlemsbarnehagene gratis,
for andre annonser,
kontakt redaksjonen.

www.steinerbarnehagene.no

Innhold

4	Dikt	16	Läroplanen och hur vi arbetar
på waldorfförskolorna
<i>Geseke Lundgren</i>
5	Fra redaksjonen	18	Barn och teknik i Waldorfförskolan
<i>Geseke Lundgren</i>
6	Nytt fra styret	22	Læring i skolen:
Kan læringsforskningen bidra?
<i>Ivar A. Bjørgen</i>
8	Leg er liv
<i>Anna Fasting</i>	24	Eventyret om Baba Jaga
og de ville svanene
13	Utenfor barnehageporten
<i>Margrete Wiig</i>	26	Dum som ei gås
14	Jevnaldringsorientering
<i>Björg Lobben Røed</i>	27	Kalender
15	Nye gylne øyeblikk
<i>fra Eventyrbrua</i>	28	Annonser

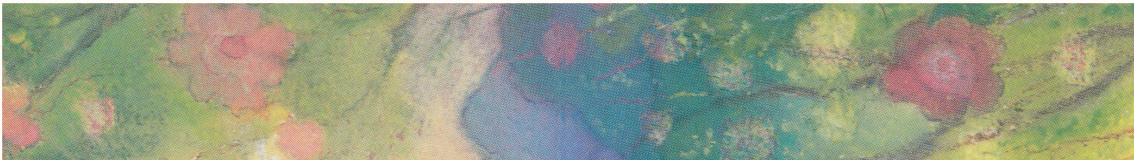
www.iaswece.org

Solen, den setter all ting i sving.
Så alle små stjerner danser i ring.
Ja selve den blanke måne
Fra solen sitt lys må låne.

Solen, den vekker all ting på jord,
Så alle små blomster våkner i kor.
Og alle små dyr av dvalen
Våkner på fjellet, i dalen.

Steinerbarnehagene i Norge

En av grunnideene i steinerpedagogikken er å forstå barnet, ikke bare som unikt, men også utfra det alle barn i ulike aldrer har som felles utfordring. Det er med utgangspunkt i en slik aldersrelatert utfordring at steinerpedagoger tilnærmer seg barnets forutsetninger i syvårsperioder.

Ofte oppfattes læring som ensbetydende med innhenting av kunnskap, mens egenlæring for førskolebarnet i form av spontan lek og glede over eget initiativ, gis en underordnet betydning. På side 22 gir professor ved NTNU, Ivar A. Bjørgen, et innblikk i noen av konsekvensene en slik ensidig læringsforståelse kan ha lengere fram.

Undersøkelser viser at når barna selv velger sin aktivitet så er egenleken førstevalg. Dette er lek som ikke er voksenstyrt og som springer spontant ut fra barns møte med andre barn. Det er denne leken som Anna Fasting skriver om (side 8) i samarbeid med det danske steinerbarnehageforbundet.

En annen læringsarena for barnets første syv år spesielt, handler om det som barnet sansende erfarer og opplever i sitt møte med sin nære verden. Alle har vi vel iakttatt og frydet oss over barns sølepyttentusiasme! Hva inneholder formelen H_2O om ikke barnets totale vanninnlevelse får ligge til grunn? Bygger kanskje all senere begrepsinnlæring på det som kroppen har fått erfare i tidlig barndom?

Det er de kroppslige erfaringene som Geseke Lundgren (side 16) understreker viktigheten av, i forbindelse med våre svenske kollegaers arbeid med å innlemme sin rammeplan i en steinerpedagogisk praksis.

Sommeren står for døren og det er snart frislipp for voksne og barn! Det er som en vidunderlig drøm; det funkler, glitrer, dufter og spraker i farger. Med all vår kroppslighet og sanselighet skal vi hengi oss til denne prakt. Jeg tenker at også dette er læring på høyt nivå!

Redaksjonsrådet for Årstidsbrevet består av styret i Steinerbarnehageforbundet i Norge og slik vil det også være når redaksjonsansvaret skifter. Til høsten avslutter jeg redaksjonsoppdraget etter mer enn syv år. Det blir spennende å følge utviklingen av Årstidsbrevet videre.

Takk for meg og for det gode samspillet med lesere av medlemsbladet vårt.

God sommer ønsker Mette Johannessen.

Nytt fra styret

Bak oss nå har vi både Årsmøtet i Steinerbarnehageforbundet og Nordisk Stevne (Nordic Conference).

Årsmøtet ble avviklet med gode samtaler og møtepunkter. Referatet er sendt ut til dere alle, og jeg oppfordrer dere til å lese det.

Nordisk Stevne var et stort arrangement som ble gjennomført med stil! Fantastiske omgivelser, inspirerende foredrag som var bredt anlagt, nydelig mat og gode kollegaer fra hele Norden gjorde det hele svært inspirerende.

Planer for høsten:

Vedtakene fra Årsmøtet skal nå settes ut i livet:

- Reisefond, for de som har urimelig store utgifter forbundet med kurs og møter
- Mandatgruppe for den nye horisontale læreplan 1.klasse
- Mandatgruppe for utvikling av Steinerbarnehageforbundet

Lederkurs:

Det er et stort ønske om å lage et lederkurs til høsten. Hva med å lage kurs på dugnad! Invitere flere styrere/ daglige ledere til å legge fram deler av sin lederhverdag som eksempler for andre. I det

hele tatt: lage kurset sammen! Det er mye kompetanse i våre barnehager og på denne måten kunne vi holde kostnadene nede. Mat betaler deltagerne, kurset lager vi sammen! RSH sier seg villig til å la oss få bruke de lokalene!

Rekruttering på RSH:

RSH har virkelig satt fokus på rekruttering. Det har kommet fram gode innspill og blitt laget en "5 årsplan" for å styrke og bygge opp antallet studenter. Her vil det komme flere innspill framover, så følg med.

steinerbarnehage.no:

All informasjon blir sendt ut på mail-adressen steinerbarnehage.no! Igjen oppfordrer vi dere alle til å bruke den flittig! Det er her dere får innsikt i det arbeidet forbundet holder på med.

Styret har også fått en ny sammensetning med Frode Thorjussen, fra Rotnissen i Trondheim, nå som fast styremedlem og Carina Borge, fra Veslefrikk i Fredrikstad, som nytt varamedlem. Vi ønsker dem begge velkommen og lykke til! En presentasjon av Carina Borge finnes på neste side.

Grete Gulbrandsen.

Forbundets styre:

Grete Gulbrandsen (forbundet@steinerbarnehage.no) er sekretær (30 %) fram til 2014. Hun er styrer på Linden Steinerbarnehage.

Björg Lobben Røed (aurora@steinerbarnehage.no) er innvalgt til 2015 som styreleder (30 %). Hun er styrer i Aurora Steinerbarnehage på Nesodden.

Mette Johannessen (mette.johannessen@steinerskolen.no) er innvalgt til 2017 som redaktør for Årstidsbrevet (20%) og som IASWECE-representant (10 %) Siden 1997 har hun vært 1.klassepedagog.

Gro Løkken (solstreif@steinerbarnehage.no) er innvalgt til 2014.

Hun er styrer ved Solstreif Steinerbarnehage i Drammen.

Aurelia Udo de Haes (sommerfuglen@steinerbarnehage.no) er innvalgt til 2017.

Aurelia er steinerpedagog utdannet fra RSH og har drevet familiebarnehage i 10 år. Hun er pedagogisk leder for småbarnsgruppene i Sommerfuglen Steinerbarnehage.

PRESENTASJON AV FORBUNDETS NYE VARAMEDLEM

Carina Borge er 38 år og bor i Fredrikstad. Hun er gift og er mamma til 2 jenter på 4 og 5 år som går i steinerbarnehagen der.

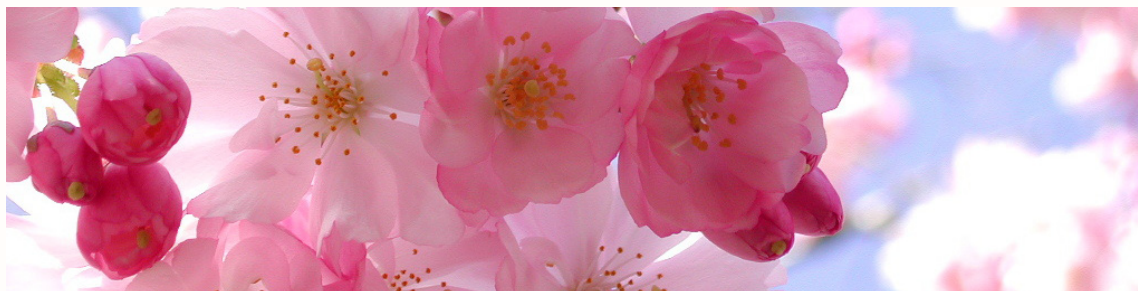
Carina var ferdig med sin utdannelse på barnehagelærerlinjen på RSH i 1999. Etter det har hun arbeidet i Veslefrikk Steinerbarnehage i Fredrikstad og 3 år i Steinerbarnehage på Island.

Carina har vært styrer i flere år, men for 4 år siden gikk hun tilbake til arbeid som pedagogisk leder på avdeling for 24 barn fra 3-6 år.

Hun er opptatt av at barna får tid til å leke og fordype seg i leken. Det har ført til en grundig gjennomgang av innholdet i steinerbarnehagen og vår prioriteringer. Temaet "barn og stress" vil hun ta på alvor.

Carina har vært med i Stiftelsesstyret i Veslefrikk Steinerbarnehage stort sett hele tiden. Først som styrer og nå som styremedlem.

Velkommen til Steinerbarnehageforbundets styre!

Eskild Robinson Myklebostad (eskild.robinson.myklebostad@steinerbarnehage.no) er innvalgt til 2018.

Han er utdannet ved RSH og pedagogisk leder på en storebarnsavdeling ved Eventyrbrua Steinerbarnehage.

Astrid Helga Sundt (eplekarten@steinerbarnehage.no) fra Bergen er innvalgt til 2018.

Hun har en mastergrad fra RSH og er styrer ved Eplekarten Steinerbarnehage.

Margrete Wiig (haugtussa@steinerbarnehage.no) fra Ski er innvalgt som vara til 2015.

Hun er styrer ved Haugtussa Steinerbarnehage.

Frode Thorjussen (frode@musikkmarkedet.no) er innvalgt som vara til 2016. Han har musikkpedagogisk grunnutdanning og jobber for tiden med sin mastergrad ved RSH. Han er styrer på Steinerbarnehagen Rotnissen.

Leg er liv

af cand. mag. Anna Fasting

Dette er den første af to artikler om frilek, som forfatteren har skrevet i samarbejde med forbundet for steinerbarnehagene i Danmark (forretningsudvalget for Sammenslutningen af Rudolf Steiner Børnehaver og Vuggestuer i Danmark).

Hvad kroppen ved, ved hovedet også!

Det lille barn oplever og forstår verden kropsligt via dets sanser. Menneskets mest basale sans, den taktil-kinæstetiske sans, er føle- og muskel-ledsansen, og den er afgørende for barnets videre hjernemæssige udvikling.

Den taktil-kinæstetiske sans giver os besked om det vi mærker, om hvordan vores krop er placeret, og hvad vi laver med kroppen. Bearbejdningen af beskedene fra den taktil-kinæstetiske sans er af afgørende betydning for barnets udvikling, og er den eneste sans, der sætter os i umiddelbar kontakt med virkeligheden. Det er afgørende for mennesket, at det kan mærke og registrere sin egen position i forhold til de fysiske omgivelser og andre mennesker. Og det er afgørende, at vi kan mærke, hvad vi har i hænderne, at det danner fysisk mening for os, og at vi får ideer til, hvad vi skal gøre med den aktuelle ting.

I praksis betyder det, at man let kan hjælpe barnet i sin naturlige udvikling ved at lade det træne naturlige hverdagsaktiviteter i dets eget tempo. Med ro og bevidst opmærksomhed, og uden mange forklarende ord, kan den voksne

lære det lille 1-2 årige barn at tage sit tøj af og på selv, at holde rigtigt på en ske, en kniv, at prøve at skrælle en frugt, at blive i stand til at skære grøntsager, at tage sin ble af selv, osv. osv. For det lidt større børnehavebarn er det vigtig læring for barnet at balancere, klatre i træer, stable brænde, hjælpe med at lave mad, vaske op, tørre af, lægge tøj sammen og på plads, rive blade, skovle dem op og køre dem til kompost med trillebør, skure gulv - og mange, mange andre naturlige arbejdsaktiviteter, som livet er så fuldt af. Gennem sådanne direkte meningsgivende aktiviteter får barnet mulighed for at lagre meningsgivende og brugbar erfaring, (taktil kinæstetisk erfaring) som det kan hente frem og bruge i sin videre udvikling, når det næste gang skal løse et problem/opgave.¹ Den kropslige læring er derfor helt fundamental for al senere læring. Hjerneforsker Kjeld Fredens pointerer, at bevægelse og handling er så fundamental for børn, at man kan sige, at børn tænker med kroppen.² Tina S. Blenstrup skriver i sin artikel "Bevægelse er fundamental for børn" fra 1. juni 2003 i DCUM, at:

"Voksne ville sige: "Hvad man ikke har i hovedet, må man have i benene". Børn ville omvendt sige, at "hvad man har i benene, det har man også i hovedet". Den sidste formulering er den mest korrekte.

1 www.aarhus.inst.dk 30-05-13

2 Tina Skaarup Blenstrup 01/06/2003 DCUM

For netop de erfaringer, barnet gør med sin krop, er grundlaget for udviklingen af såvel personlighed som intellekt”.

Det at sidde kropsligt -passivt og lære tabeller, alfabetet og øve strategisk tænkning i diverse spil på en iPad, som det nu indføres i vuggestuer og børnehaver, er en direkte modarbejdelse af den sansemæssige læring. På iPad'en behøves næsten ingen bevægelser, før man opnår en kæmpe effekt; blot et enkelt tryk eller glid med fingeren kan udløse en hel række af fantastiske, visuelle hændelser. I bedste fald lærer barnet intet brugbart. I værste fald forvirres sanserne; der giver sansemotorisk ingen mening, at man opnår store effekter ved en minimail indsats med blot en enkelt finger. Hvad gør dette ved viljeskræfterne hos et barn, der ikke gider tage sin jakke på eller at gå selv? Et større barn, der ikke gider hjælpe til derhjemme eller lave sine hjemmeopgaver? Viljen og motivationen til at handle sidder simpelthen i den kropslige læring, og det lille barn skal øve dette i ro og mag - hver dag.

Hvorfor den frie leg?

Hovedformålet med vores 2 artikler, (som samlet er skrevet til debatten i DCUM³) er at slå et slag for den frie leg. Vores faglige holdning og samlede erfaring fortæller os, at den frie leg er en grundlæggende og primær forudsætning for sund læring og udvikling hos det lille barn. Faren i dag er, at vi voksne mister betydningen af legen af syne. Hvis vi hele tiden tænker i førskole-læring, kan vi komme til at misse det helt fundamentalt sande i, at legen i sig selv er læring.

Man skal jo *selv*, når man leger. *Selv* finde på og *selv* skabe, *selv* udleve, *selv* bruge sin krop, *selv* indgå i det sociale rum, der er tilstede for en. Det større

barn i børnehaven kan godt begynde at kede sig i de lege, som det legede med begejstring og indlevelse, da det var fire og fem; men dette er netop en væsentlig læring; hvis vi kapitulerer ved hele tiden at sætte barnet i gang, overkommer hun ikke sig selv. Det er en vigtig proces for barnet at komme forbi sin ugidelighed eller kedsomhed, og selv igen gribe ud efter verden i legen. En dag træder den 6-årige måske ud og er kaptajn på træskibet i børnehaven, og er den, der ansætter hele besætningen på tre, fire og fem år. Det er også en af de ting, den frie leg kan: man øver sig i at finde sit indre initiativ frem - selv.

Når barnet får lov at lege ustruktureret, og forvandlende sammen med sine kammerater, lærer de at bygge et socialt netværk ud fra *sig selv*, som noget, der kommer "indefra og ud". Hvis børn hele tiden styres af de voksne, og får at vide hvordan de skal opføre sig og hvad de skal lave, kommer læringen kun som noget, der kommer "udefra og ind". Og så bliver barnets handlinger noget, det får fortalt, og ikke noget, det på samme måde får oplevet indefra. En af de vigtige hjørneste i den frie leg er netop, at barnets indre kræfter udtrykker sig i det ydre, gennem den frie, spontane leg, hvilket jo bliver til de sociale kompetencer, som vi ønsker.

Børn bevæger sig meget og med hele kroppen i den frie, ustyrede leg. De løber, ruller, kaster, falder, hopper, hinker, griber, bygger osv. Børn med glade kroppe som kan bruge den ubesværet i alle typer leg, har de bedste muligheder for at spille sammen med det miljø, det lever i. Ofte ser man også, at børn, som er mere motorisk usikre end resten af børnegruppen, risikerer at blive holdt udenfor legene, fordi evnen til samhandling svækkes. Det

3 DCUM: Dansk Center for Undervisningsmiljø

skaber en fundamental tryghed ved sin krop at kunne bruge den på en legende og ubesværet måde. Det så vigtige selv-værd, samt troen på egne kompetencer, udvikles i høj grad ved hjælp af den frie, kropslige leg.

Legen er et redskab for børn til at træde ind i livet, og det er et redskab for barnets omsorgspersoner til at betragte dets udvikling og trivsel: hvor er 5-årige Emma henne i livet? Hvordan har hun det? Kan hun lege med andre? Hvor skal jeg være brobygger? Hvis ikke barnet får lov virkelig at lege frit, er det faktisk langt sværere for den voksne at se hvordan barnet trives; børnenes leg afspejler hvor de står i forhold til deres alder, og vi ser barnets udvikling ske for øjnene af os, hvilket gør, at vi som pædagoger kan sætte ind og støtte lige præcis der, hvor det enkelte barn eller hele børnegruppen har behov. Hvis de voksne strukturerer alt for barnet igennem dagen vil du som pædagog ikke så meget få at vide, *"hvordan har barnet det?"* men snarere: *"hvordan har jeg det selv med barnet?"*, fordi barnet ikke udfolder sig frit, men skal reagere på en aktivitet udtænkt og igangsat af dig.

Hvad er så den frie leg?

Fri leg er, hvor der er rigeligt med tid til, at barnet kan fordybe sig i den aktivitet som det via sine impulser er styret af eller har lyst til. Fordybelse kræver nemlig rigtig meget tid; den frie leg kan ikke overstås på blot en halv time. Fri leg for det lille barn kan konkret være, at det frit kan gå hen og tage en pind eller være i en sandkasse, kigge på en lille bille, sanse og betragte, eller gå ind og ud af den fysiske og sociale leg med de andre børn. I den frie leg arbejder barnet med sig selv, eller lever sig selv ud på et ubevidst plan: barnet efterligner gerne alt, hvad det oplever, og det er på denne måde, de indarbejder

det lærte kropsligt og senere hen intellektuelt. Børn efterligner ikke kun hvad de ser lige her og nu, men også det de har set i går og i forgårs og for tre dage siden. Det er utrolig vigtigt at lade dette udfolde sig, og ikke forstyrre den vigtige leg ud fra en voksen mening om, hvor man gerne skal hen.

Den frie leg kan være en fri udlevelse af barnets oplevelse af en forunderlig og rig verden.

Historien om Milo på knap 4 år i børnehaven Nøkken illustrerer, hvad den frie leg har af potentiale: Milo har været vældig optaget af et æbletræ i haven; han har sanset og oplevet æblerne, der er blevet røde og smukke og fulde af saft, han har sanset de rådende æbler på jorden, der falder ned tæt ved stammen. Alle disse indtryk og flere til har samlet sig i det lille barn. Pludselig kommer han løbende hen til Helle i haven: *"Helle, Helle"*, siger han, og viser sin åbne hånd frem: *"Jeg har tre orme"*. Så kigger han op og ser igen på æbletræet. Så ser han på ormene igen, sætter sig ned på jorden og fortæller: *"Nu vil jeg plante et ormetræ."* Så graver han et lille hul med hænderne, putter de tre orme ned, lægger jord ovenpå og klapper forsigtigt ovenpå det. Herefter løber han væk igen, videre i en ny leg hvor oplevelsen med ormetræet måske spiller med ind i hele hans legende oplevelse af den forunderlige og fantastiske verden, hvor alt er muligt.

Hvis ikke vi er opmærksomme på vigtigheden af at få lov at bevare dette kreative fantasisted hvor alt er muligt, ville en voksen måske hurtigt komme til at sige: *"Arh nej, man kan da slet ikke plante et ormetræ, orme lever jo nede i jorden, og deres rolle er at bearbejde mulden ved at..."* osv. Men hvorfor gør man nu det? I vores optik er det både større og rigere,

at barnet lever i sin ubegrænsede fantasi med en uendelig vifte af muligheder: *"Jeg har regnorme! Hønsene elsker regnorme! Jeg vil da lave et regnormetræ!"* Milo bliver heller ikke skuffet over, at der ikke kommer et regnormetræ, fordi han har glemt det sekundet efter, idet han er gået i gang med noget nyt.

Men er det ikke at snyde børn hvis man ikke fortæller hvad der er sandt og falsk? Nej, det mener vi ikke. Børn ved godt, at de leger, og kender udmærket forskellen på fantasi og den ofte lidt kedeligere virkeligheds begrænsninger.

Børn i en fælles leg siger jo også ofte i deres leg: *"Nu siger vi at du var... og jeg var... og vi var helt alene hjemme/midt ude på havet"*, osv. Derfor kan vi tit opleve, hvis man som voksen blander sig, at de kigger på én som om de ville sige: *"Altså, hvorfor siger du det? Vi ved da godt, at det er leg!"*.

Det er jo ikke et problem for Milo, at han ikke får at vide, at der ikke vil komme et regnormetræ – længe før det skulle kunne blive et problem, har hans liv med naturen lært ham om virkelighedens verden

– samtidig med, at han har bevaret en levende fantasi. Børn er helt klar over grænsen mellem leg og virkelighed, lige såvel som de kropsligt-intuitivt også er klar over, at de simpelthen bare *må* lege.

Vores opgave som pædagoger her er ikke at stoppe barnet i dets utrolige forvandlingsevne. Det veltilpasse barn har naturligt tillid til verden og tro på sig selv og egne evner – og er det ikke en langt vigtigere læring for et lille barn, end de små tabeller og styret gruppearbejde?

Svagere børn skal styrkes i den frie leg

Det er blevet argumenteret, at fri leg kun er godt for de stærke børn, men ikke for de svagere. Stærke børn er måske nok dem, der sætter lege i gang, og det kan være svært for de mere socialt sårbare børn at få sig en rolle i legen. Men hvis de voksne er støttende og iagttagende omkring disse børns leg, kan det faktisk netop lykkes barnet *selv* at gå hen og få fundet sig en plads. Hvis vi voksne derimod aktivt blander os eller laver styrede aktiviteter for at undgå konflikter, kan vi risikere at understøtte barnets opfattelse

bilde fra eventyrbarna.wordpress.com

af ikke at kunne selv. Ved at vi er bevidst tilstede og ser barnet, så det føler sig støttet, kan barnet ofte selv når tiden er moden, finde sine egne viljeskræfter til at gå hen og tage aktivt part i en god leg, eller selv sætte en grænse overfor f.eks. en drillende kammerat.

Den voksnes rolle er her at hjælpe bar-

net med at få bygget et godt fundament at stå på. Vi skal have tillid til børnene og til processen, så vi kan hjælpe dem med at finde sine egne redskaber til at 'få lov' at være der og få en plads i legen – og i livet.

Leg mellem flere børn kan betragtes som et orkester; der er ikke nogen solister, for ellers legede man alene. Der skal jo være nogen, der er hunden eller sælen, nogen der er storesøster og nogen der er mor og far. Derfor er det heller ikke blot et spørgsmål om det nu er "den stærke og den svage", der leger *ulige* sammen: et andet perspektiv kunne jo være, at børnene fordeler vigtige og helt naturlige roller alt efter evne og udviklingstrin: det kan være den 3-årige, der så gerne vil lege med de store piger, der allernådigst får lov at være hunden, og de 6-årige, der tager de vigtige roller *mor* og *far*, som styrer og dominerer legen. Men den 3-årige lærer jo at indgå i det sociale på sine egne præmisser, og lærer af de større børn, hvordan man er social, men også hvordan man klarer sig som den man er i fællesskabet.

Oppfølgingsartikkelen, "Forsvar for den frie leg",

Når det tennes lys før eventyret, synger 1. klasse på Hedemarken:

*Sol og måne og stjerne ser vi på så gjerne
 For i deres gode lys hviler hele jorden
 Før vi skal begynne tenner vi tre lys
 Som skal lyse opp og varme i vårt hjerte dyp*

Mette

Utenfor barnehageporten

Godi Keller gjør en fantastisk jobb med å reise rundt til skoler og barnehager på foreldremøter og snakker om hva som gir en god barndom og utvikling, levende, varmt og morsomt. Han kommuniserer godt med vanlige folk.

Derfor skal vi høre på han når han sier til oss steinerbarnehager at det viktigste er å kommunisere med foreldre og verden rundt. Vi gjør en veldig god jobb, men vi må kommunisere det så folk forstår.

Det er tankevekkende at han sier at hvis han ville avslutte sitt foredrag med at dette hadde han fra Steiner, ville all kommunikasjon være slutt.

Høgskolelektor Dag Nome snakket om det samme på den avsluttende debatten på barnehagestevnet. Det vi gjør er skjult, vi kan oppfattes som en sekt som bruker rare ord.

Vi må engasjere oss i debatten som går om barnehagene og læring, om hvordan barnehagene kan være med å skape økonomisk vekst. Han viste til en folkebevegelse i England som heter «Too much, too soon» som engasjerer seg i dette.

Hilsen *Margrete Wiig*
Styrer i Haugtussa Ås

Overgangen mellom barnehage og skole

Steinerbarnehagen skaper det gode grunnlaget for å begynne i skolen som 7-åring. Steinerskolen erfarer forskjell på elever som kommer fra barnehagen og utenfra. De har fått et grunnlag i frihet som gjør de klar til å starte læring på en annen måte i skolen.

Overgangen mellom første og andre syvårsperiode var tema for felles kollegiemøte mellom barnehagen og skolen i Ås. Det bidro til felles forståelse av det grunnlaget som barnehagen gir og hva som er endringene i barns utvikling etter første syvårsperiode og skolens pedagogikk.

Barnehagen legger grunnlaget

Barnehagen sa at grunnlaget allerede blir lagt når de små ettåringene kommer til barnehagen i småbarnsavdelingene. Her utvikles fysiske ferdigheter, de kjenner på ting i verden og utvikler en begrepsforståelse og språk. Her ser de voksne i daglig arbeid og deltar etter hvert. De lærer å mestre gjennom sansning, rytme og etterligning.

Et pedagogiske hovedgrep er frihet til å utvikle seg etter egne behov og tempo. De voksne bidrar i et trygt miljø med omsorg, stell, hvile og god ernæring.

Frihet

Overgangen til en storebarnsavdeling ved 3-årsalderen er ikke så stor når barnet har vært i barnehagen før. Her blir de minst, men får de større barna som forbilder og blir tatt med i leken.

Frileken er fortsatt det viktigste. Her utvikler de egne ferdigheter og fantasi i samspill med andre barn.

Når 6-åringene er i barnehagen bidrar de med organisering av leken og kan følge opp et lekeprosjekt over flere dager. De er også modne til å ansvar for oppgaver som smøring av rundstykker og skjenking ved måltider.

6-åringen kan være mer følelsesmessig utstabile og komme i konkurranse med jevnaldrene. Da er det viktig at de er i barnehagen, hvor de kan trekke seg tilbake og leke med andre aldersgrupper og bli sett av voksne som kjenner dem godt.

Barnehagen bidrar i større grad med styrt aktivitet som eventyr, ring, maling, tegning og forberedelser til årstidsfester.

Lære om den store verden

Når barna kommer over til skolen som 7-åringer i andre klasse er de modne for å lære om den store verden. Det er ikke helt slutt på omsorgen, men målet er et annet. Barna som kommer fra steinerbarnehagen har konsentrasjon, vilje og utholdenhet.

Idealet er at skolen skal møte barnet slik at det selv kan lære seg. Men friheten fra barnehagen blir ikke den samme. Når får barna en timeplan og oppgaver som er bestemt av læreren. De tegner for eksempel ikke helt fritt lenger.

Den pedagogiske metoden er ikke at fasiten står i læreboka eller formidles av læreren. Forundring er utgangspunktet for å forstå verden, hvordan ting henger sammen. Bokstavene innlæres f.eks. gjennom en historie slik barnet får sin egen opplevelse av hvor bokstaven kommer fra.

Jevnaldringsorientering

Bjørg Lobben Røed

Jeg har fattet stor interesse for boken: "Vær tilstede i ditt barns liv" av Gordon Neufeld og Gabor Maté og har lyst til å dele noen tanker om dette med dere i Årstidsbrevet. Jeg er nødvendigvis ikke enig i alt som er skrevet her, men det finnes noen tankevekkende perspektiver som er verd å utforske videre.

Mennesket er kanskje den mest sårbare skapningen som finnes her på jorden og er avhengig av å tilknytte seg andre for å eksistere.

I denne boken blir et perspektiv med at barn kommer i barnehage tidligere og tidligere løftet opp og hva det kan gjøre med barnets evne til å tilknytte seg foreldre og andre voksne omsorgspersoner.

Gordon Neufeld sier at problemet nødvendigvis ikke er at begge foreldre er utearbeidende, men at det ikke legges stor nok vekt på tilknytningsbehovet når barnehagetilbud og skoletilbud utformes for våre barn. Kjerneproblematikken ligger ikke i samfunnsforandringene i seg selv, men i mangel på kompensasjon for den forandringen som har skjedd. Hvis foreldre og fagpersoner skal dele på oppgaven med å oppdra barna må det også skapes en kontekst for å skape et tilknytningsfellesskap. Det må skapes på en ny måte med nærende voksenrelasjoner som erstatter det som har gått tapt. Barnehagepolitikken og skolepolitikken skal lønne seg økonomisk. Det er derfor altfor mange barn pr. voksen i barnehage og skoleenheter til at den nødvendige nærhet barn trenger kan tilfredsstilles. I et hav av barn har mennesket trang til å tilknytte seg og hjernen er ukritisk i den forstand og er som et kompass som bare vil orientere seg mot

noen og tilknytte seg. Og om barnet ikke da får kontakt med voksne omsorgspersoner knytter det seg til jevnaldrende. Da er det jevnaldringsorienteringen oppstår. Jevnaldringen kan aldri bli det nærende forbilde barnet trenger. Omsorgen for barn er undervurdert i vårt samfunn og derfor underfinansiert. Det er vanskelig å imøtekomme et enkelt barns tilknytnings og orienteringsbehov fullt ut, når det er så store barnegrupper man skal håndtere slik det er lagt opp til i dag. Mange barn har derfor ikke andre valg enn å skape tilknytnings-situasjoner til hverandre. Men der nære relasjoner ikke er tilstede mellom barn og voksen der oppstår også problemet med å forholde seg, respekten, problemer med læringen, interessen til det den voksne står for og sier. Dette problemet viser seg mer og mer jo eldre barnet blir. Det handler om mye mer enn økonomi, spørsmålet vi må stille oss er :

"Hva er et tilknytningsfellesskap?" Hvor er de som skal erstatte besteforeldre, tanter, onkler som før i tiden fungerte som stedfortredere og et godt supplement i storfamilien/ kjernefamilien. Dagens barn vokser opp, rike på jevnaldringer og fattige på voksne. Jevnaldringsorienteringen fører til enorme kostnader for samfunnet fordi den gir næring til aggresjon, mobbing, depresjoner, ensomhet, selvskading, ungdomskriminalitet, vanskeliggjør undervisningen i skolen, og oppmuntrer til valg av usunn livsstil.

Tilknytning kan oppstå på to ulike måter, enten en naturlig følge av eksisterende tilknytninger, eller den oppstår når ett tilknytningstomrom ikke er til å holde ut for barnet. I tidlig barndom er samspill-

let mellom barnets fungerende tilknytning, som regel mor og far broen over til ukjente mennesker. Hvis mor og far har en trygg, positiv relasjon med den relativt ukjente personen for barnet og ikke presser barnet til kontakt, men lar barnet selv observere det som skjer, vil motstanden til denne personen avta. Barnet blir "smittet" av foreldrenes tillit til personen. Så når barnets tilknytningsinstinkt får utvikle seg naturlig og det har fått den nærhet det behøver fra sine omsorgspersoner vil barnet selv ta kontakt med nye personer. Når tilknytning oppstår ut fra barnets eksisterende og fungerende relasjoner med omsorgspersonene er sannsynligheten for at den skal medføre konkurranse med jevnaldringstilknytninger betydelig mindre.

Derfor tenker jeg at vår tilknytning til foreldrene er unikt viktig for hvordan disse barna skal håndtere sine liv og få trygge gode voksenrelasjoner som de kan orientere seg etter i livet. Og ikke minst at foreldrene må ta tilbake sitt foreldreskap og gi barna: "et måltid av nærhet hver dag" før de kommer i barnehage og skole.

bilde: Sylvia Hådi

Nye gylne øyeblikk fra Eventyrbrua

Her kommer nye muntrasjonsråd fra Eventyrbrua Steinerbarnehage i Oslo; små historier med snert eller stjerne-støv fra barnehagehverdagene. Hos oss har vi en egen bok til formålet, og den ligger lett tilgjengelig for nye nedtegnelser og for muntrasjon de dager det går litt trått.

Tidlig på'n

Berit 5 år og Jenny 6 år er de første barna på avdelingen en morgen. Berit har vært på besøk på småbarnsavdelingen hvor lillesøster Liv hører til, frem til Jenny kommer. Voksen: "Berit har vært borte hos Liv fordi hun kom så tidlig hit i dag". Berit: "Ja, vi har ikke noe valg!". Jenny: "Jeg har heller ikke noe valg, pappa må så innmari på jobb!"

Alt er relativt

Tre seksåringer snakker om verdens undergang, og Erlend legger ut om hvordan jorden vil sprenges i fillebiter. Erlend: "... men da har heldigvis vi vært døde i en uendelighet". (Pause) "Eller kanskje ikke i en uendelighet, men i alle fall har vi vært døde lenge når det skjer!" Jonas på 4 år melder seg inn i samtalen: "Pøh, død lenge du liksom! ELVIS har vært død lenge han!"

Med varme hilsener fra Mari Rise Knutsen i Eventyrbrua

Våre svenske kollegaer fikk ny rammeplan for barnehagene (läroplan för förskolan) i 2011. I følgende to artikler gir Geseke Lundgren et innblikk i hvordan denne planen implementeres i steinerbarnehagene (waldorfförskolorna) i Sverige.

Läroplanen och hur vi arbetar på waldorfförskolorna

Geseke Lundgren

Några av målsättningarna i den nya läroplanen väcker frågor när vi tänker på vår verksamhet, där vi har valt att inte använda datorer, inte lär ut bokstäver och heller inte börjar introducera matematiska övningar.

Då kan man ju undra hur det förhåller sig med detta i vår pedagogiska verksamhet, som ju skall tillhandahålla det som läroplanen föreskriver.

Det är viktigt att uppmärksamma att det inte är förtydligat i läroplanen att barnen måste ha lärt sig att addera eller subtrahera eller ens till vilken grad de skall ha lärt sig siffrorna. Det är heller inte specificerat hur mycket av skriftspråket som barnen skall ha tillägnat sig.

Ändå skulle jag vilja försöka ge några uppslag i ämnet, för självklar arbetar vi även i waldorfförskolorna med att förbereda barnen på både läsning, skrivning och räkning!

Läsning:

När barnet börjar använda språket för att uttrycka sig, så lägger vi grunden till den framtida kommunikationsglädjen när vi både lyssnar, delar med oss av små rim och ramsor och så småningom av berättelser, för att slutligen kunna delge en hel saga. Den inre bildvärld som finner sitt uttryck i ord, är en aldrig sinande

skatt för barnets egen längtan att skapa, ge ord åt dessa inre bilder och hitta sammanhang och mening i detta utbyte med andra. Detta är grunden för språkets karaktär – att förmedla sig själv till andra, att kunna formulera det som utspelar sig i det egna inre, sina tankar – känslor och funderingar. Det skrivna ordet är uttrycket för en sådan inre rörelse, en företeelse, en beskrivning. När vi skriver barnets namn på deras teckningar, när vi hjälper dem att skriva "Bageri" på skylten ovanför deras affär de har byggt, när vi sitter och skriver små anteckningar för att kanske komma ihåg vad vi har varit med om eller vad vi inte skall glömma att förbereda till morgondagen, då ser barnen att utöver det talade ordet går orden att forma i skrift, som blir ytterligare ett sätt att kunna förmedla sig. När de har upplevt magin i en berättelse eller saga – kan de också bli nyfikna på vilka skatter det gömmer sig i sagoboken! De vill komma åt bilderna – som de vet gömmer sig bakom bokstäverna, och då är det helt rätt att börja ge verktygen för att lära sig läsa och skriva. Men inte innan den aktiviteten, nyfikenheten och rikedom av egna inre bilder har väckts! Ett barn som ännu inte har blivit herre över språket, med all den rikedom det innebär att kunna uttrycka sig nyanserad – skall inte behöva använda sin kraft

för att tillägna sig skriftspråket ännu. Först när både språket, grammatiken och känslan för språket är etablerade, gå vi vidare med att göra den häpnadsväckande resan från bild till bokstav.

Härmed inte sagt att barnen inte långt innan förstår bokstävernas betydelse, många barn kan redan läsa vid 4-5 års åldern, då vi ju alla är omgivna av skriftspråket hela tiden! Och vi förvägrar inte svaren när barnen frågar! Men vi lägger inte fokus på bokstavsinläring, utan försöker istället att främja bildrikedomen, kreativiteten och berättarglädjen.

Skrivning:

Ja – hur skriver ett barn? Med en teckning! Barnet vill berätta om sin inre bild och delger den genom teckningen. Genom docksagan, genom leken, med hel sin kropp. Barnet är ännu helt förknippat med hela sin rörelseorganism när det uttrycker sig. Redan att kunna sitta still medans man vill berätta om något man har sett är en ansträngning, då man i sin begeistring har sprittandet i kroppen och vill hoppa och skutta för att delge sin upprymdhet eller fascination på rätt sätt! Dessutom kräver skriften en god koordinationsförmåga mellan öga- hand, inte att förglömma en viss mognad av spegelseendet, dvs. att man kan skilja böjda och raka former som utvecklas till vänster/ respektive höger. Ändå fram till 6-års åldern har många barn ännu inte kunnat kontrollera kroppsbundna reaktioner utan riskerar då att ej kunna skilja på höger – eller vänster böj. Hela skriftspråket bygger på en förmåga att kunna kontrollera hela kroppens rörelse och fokusera den rörelsen till finmotoriken i handen. Vi vill

att barnen har hunnit bli helt klara med sin fysiska kontrollutveckling, från grovmotorik i småbarnsåldern till finmotorik när barnet kan urskilja och kontrollera de enskilda fingrars aktivitet. För då är barnet mogen att utveckla skriften, som ju skall vara en rörelse. Hur blir det idag – då skriften alltmer blir ett klickande, utan förbindelse mellan handens rörelse och de skiftande bokstäver som dyker upp på dataskärmen? Vad händer i barnets finkänsliga rörelseimpuls som även ger näring till hjärnans finstämda aktivitet? Om vi förlorar "skrivandet", vad förlorar vi mera? För att fatta det kort, vi vill bidra till en gedigen förutsättning för skrivkunnandet genom att främja den motoriska utvecklingen samt finmotoriken, likaväl som koncentrationsförmågan och uttrycksglädjen. Samlingar med rörelseövningar, hopp och skutt (på två eller ett ben, framåt- sidledes eller bakåt, korsande...) och klapplekar, men också det praktiskt konstnärliga övandet av t.ex. fingervirkning, enkla broderier, sågande och spikande kan nämnas som sätt att främja den allsidiga stimulansen av dessa funktioner.

Matematik:

Matematik handlar om relationer, om att få en förståelse för olika dimensioner i rum/ tid och tyngd Början till en matematisk skolning ligger därför i vårt språk – där vi uttrycker oss i ord som ger en hänvisning till dessa dimensioner.

- "Det var en gång för länge – länge sedan...."
- Snart/ imorgon/ i övermorgon/ dagen efter i övermorgon/ (barnen börjar då ofta att räkna... i över-över morgon...!)
- "Hämta bollen som ligger **under** bän-

"Hela skriftspråket bygger på en förmåga att kunna kontrollera hela kroppens rörelse och fokusera den rörelsen till finmotoriken i handen"

ken **framför** den stora eken **bredvid** gungan.”

- ”halvvägs fram till skogen – vid stora stenen – stannar ni och väntar!”

Självklart får barnen ett begrepp om siffror på många olika sätt.

- När vi skall ta fram pallarna att sitta på vid samlingen: ”idag behöver vi bara 8 pallar, vi är ju en mindre för att Kalle är sjuk och hemma idag”.

- ”Vill du duka idag? Då får du duka för 8 vid det stora bordet och för 4 vid det lilla bordet.”

- Kan du hämta två skedar till?

- Ja – du skall få äta upp alla 5 brokoli-bitar... !

I samlingen: ”mina händer två – kan mina fötter nå... ett, två, tre, fyra, fem, sex, sju... ut i skogen tågar alla nu!”....
Osv.....

Dessutom främjas grundläggande

matematisk förståelse av att uppleva olika vikter och storlekar ”För den här massiva stubben måste vi vara två att lyfta den

- - den är för tung för bara en!. Den lilla pallen kan du ta ensam – men för fröken fåtöljen behöver vi vara tre – den är så jätte tung!! Hjälp! För att flytta på den där stenen behöver vi säkert halva lekskolan – den är ju omöjlig att rubba nästan!!

Och sist – men inte minst så betyder upplevelsen av och förmågan att både röra sig, sjunga och agera ”i takt med andra”, där olika rytmer och olika koordinationsövningar övas in i kroppsrörelsen oerhört mycket för att senare kunna ta till sig matematiska lagbundenheter så som t.ex. multiplikationstabellen. Den känner många barn redan igen inom sig av att ha sjungit och klappat olika rim och ramsor i olika rytmer. Musik och matematik hör ihop. Så fortsatt att sjunga!!!

Barn och teknik i Waldorfförskolan

Geseke Lundgren

Vi alla använder den – är mer eller mindre beroende av den och både älskar och hatar den. Tekniken har en outplånlig plats i våra liv, från möjligheten att kunna skruva på varmvattenkranen till duschen på morgonen till att kunna ta sig från hemmet och ändå fram till förskolan i bil, utan att anstränga sig fysiskt – i alla fall när man är barn och blir lyft, fastspänd, körd och möjligtvis även buren ändå in i förskolan.

I samband med kravet i den nya läroplanen för förskolan som trädde i kraft 2011 har jag många gånger fått frågan: ”Ja - hur jobbar vi med att introducera enkel teknik i förskolan?”

I waldorfförskolepedagogiken lägger vi

stor vikt vid barnets egen utveckling och dess möjlighet att med alla sina sinnen och genom att börja aktivera sin egen vilja och övningsglädje, erövra färdigheter och tillägna sig kunskaper. Där lyser ofta maskiner som diskmaskinen, elvispen, borrar maskinen, TV, eller dator med sin frånvaro i barnets direkta omgivning. Att diska, tvätta, borra för hand, skapa sina egna bilder och berättelser samt kommunicera omedelbart med sin omgivning är grundläggande färdigheter vi föredrar användandet av tekniska hjälpmedel för detta.

Varför?

Använda tekniken där den hör hemma

Vad har waldorfpedagogiken emot att redan i småbarnsåldern använda dessa fantastiska hjälpmedel som underlättar livet så oerhörd och spar tid, förenklar och effektiviserar vardagen?

Det handlar inte alls om att "vara emot" – att värja sig mot framsteg eller vilja vrida tillbaka klockan. Snarare försöker vi att lägga en god grund för att den uppväxande generationen skall kunna vara en kreativ medaktör i utvecklingen av tekniken för framtiden. Var sak till sin tid och i rätt ordning. Om jag inte lär mig gå – hur skall jag då kunna ta danssteg eller kanske senare utveckla en protes – kanske tom. utveckla någon teknisk lösning som styr ett mekaniskt ben till att anpassa sig till mina egna rörelser? För mig handlar

det om att inte hoppa över något i processen av upplevelse – upprepning – mekanisering (att kunna glömma bort!) – individualisering eller nyskapande – teknik!

Jag har funderat mycket på hur jag bäst skulle kunna förmedla min glädje och mitt engagemang i att låta barnet vara med! Vara med i hela den här fantastiska upplevelsen, precis som när den föds in i sin egen kropp – där den enbart genom rörelse → upprepning → mekanisering tillägnar sig detta grundläggande redskap, den egna kroppen, och lär sig behärska den till fulländning. Jag utgår ifrån barnets behov att få utforska, uppleva, använda och träna både armar och ben, gripförmågan och balans för att "ställa sig själv in i tillvaron". Stå upprätt, röra sig dit det själv vill och börja kunna rikta sitt intresse på

annat än att koncentrera sig på balans och hur man ska sätta fötterna framför varandra för att gå! Från rörelse – över övning och upprepning mekaniserar rörelsen så att vi till slut kan den. Behäskar den, har integrerat den och nu kan vi (om vi vill) utveckla vår egen teknik i att gå – springa – hoppa, dansa!

Teknikens utveckling och barnets

Är inte det på detta sätt som all teknik en gång i tiden har utvecklats och fortfarande skapas?

Om vi går tillbaka i tiden, före industrialiseringen, så var människan tvungen att använda sin egen kropp eller djurens hjälp (hästkrafter!) för att kunna bemästra livet och tillgodose de grundläggande livsbehoven av näring, hygien, fortskaffning, produktion av olika slag (sömnad, snickeri, åkerbruk,...). Genom att skapa maskiner som tog över

bilde: Sylvia Hådi

dessa "mekaniska" handgrepp eller processer, som alltid upprepades och som alltid skulle ske i ungefär samma ordningsföljd – befriade man människor och djur ur sina "arbetarbojor" och frigjorde den kraften för att användas till annat. Löpandebandprincipen, mekaniseringen, industrialiseringen erbjöd en otrolig utveckling där människans och även djurens kroppsliga styrka inte längre skulle behöva "exploateras" på samma sätt som förut. Att behöva försörja sig i "sitt eget anletes svett" blev ännu mera tilldelat en låg status, man skulle inte behöva utföra ansträngande arbeten för att klara sina liv! Vilken fantastisk utveckling det blev - där maskiner tog över den mekaniska delen av våra liv. Visserligen med andra störande faktorer som följd som vi ännu lider av och kämpar med (oljud, luftföroreningar, förbrukning av naturens resurser och råmaterial utan att veta vad man skall göra av restprodukter, stress och en verklighet där människan fjärrar sig alltmer från naturen). Men ändå – mekaniken födde fram den tekniska utvecklingen som idag styr våra liv och som vi litar på för att kunna lösa alla dessa ovan nämnda "problem". Från att ha haft mekaniska motorer – som drev fram våra fordon på ett sätt vi kunde någorlunda förstå och följa med i, har idag den elektroniska utvecklingen påskyndat lösningar där mekaniken lämnas in i helt andra (osynliga) styrmekanismer som nu tar över detta.

För några år sedan hade jag glädjen att kunna ta hand om en gammal vacker Triumph Spitfire, en TK 3:a som min morfar och jag plockade isär helt och hållet, inklusive motorn, och sedan efter noggrann rengöring byggde ihop igen. Tänk er vilken stolthet och säkerhet jag upplevde när jag exakt visste vilka ledningar som gick vart och gjorde vilken nytta, när jag visste var jag skulle smörja – skruva eller justera något för att den gamla bilen skulle fort-

sätta snurra som en liten symaskin varje gång jag vred om nyckeln till tändlåset!

I dag kör jag en modern bil. inte en tanke på att göra annat än möjligtvis fylla på olja och lite spolarvätska någon gång – allt annat vågar jag absolut inte röra! Mekanikern ansluter den till Datorn och kör en "Diagnostik" – som för det mesta visar att något som jag inte fattar ett dugg av kostar fyrsiffriga belopp.

Men – den släpper ut mindre avgaser, förbrukar mindre bränsle, är säkrare (hoppas jag!) och låter mycket tystare

Tillbaka till ämnet!

Utveckla förståelse av tekniken

Om vi vill bidra till att barn och ungdomar skall kunna bli kreativa och nyskapande – får vi inte hoppa över den grundläggande förståelsen av och kunskapen om mekaniken som ligger till grund för de tekniska lösningar som våra liv bygger på idag! Om vi hoppar över att förstå – begripa och verkligen kunna sätta sig in i hur hydrauliken fungerar, eller vad som händer när det utvecklas tryck pga. hetta /ånga/ förbränning, eller varför en snabbar rörelse framkallar värme (friktion - borrar, malning, osv...), utan enbart direkt går över till att introducera de tekniska lösningar som redan är uppfunna och lär dem använda dessa, då fostrat vi fram konsumenter – men inte innovatörer! Upplevelse och övning (första 7 åren) mekanik (7-14 år) teknik (14-21 år) säger kursplanen som försöker följa livet och människans utveckling – inte världens accelererande konsumtionsmönster.

Jag blir fruktansvärt irriterad när jag har råkat trycka på fel knapp på fjärrstyrningen av TV'n eller datorn och den "låser sig" (känner ni igen er?). det känns oerhörd genant att behöva ringa support varje gång det händer och få en mer eller mindre uttråkad röst i luren som upplyser att man skall trycka på det – sedan det – och

sedan starta om hela manicken, så funkar den igen! Abrakadabra!! Jag skulle ju vilja kunna lösa detta själv och inte behöva sitta ändlösa timmar i telefonkö för att sedan med några knapptryckningar kunna fortsätta ett arbete. Men jag tillhör den generation av människor som enbart har lärt sig använda dessa saker – inte hur de i grund och botten fungerar.

Men jag kan laga min elvisp eller borrar-maskin där det är glappkontakt! Ifall de går att bygga isär vill säga...!

När vi är i förskolan kan man tycka att det verkar ålderdomligt när vi uppmuntrar barnen till att skapa sin egen färg med att gnugga två stenar med blomblad på varandra och måla med det kladdiga resultatet som uppenbarar sig däremellan. Eller när det betraktas som en ärofylld uppgift att ta fram gamla kaffekvarnen och mala kaffet till frökens förmiddagsfika, som hålls i en filtertratt och droppar ut nedanför – mörk och doftande, förfinad med en skvätt kokt mjölk (på spisen!) istället för att skaffa en Jura maskin där man trycker på en knapp för att både få nymald – skållhet och perfekt mjölkskummat latte på nolltid direkt i glaset. Kaffe, som vi bereder själva på förskolan tar tid att göra – det blir en liten ceremoni, fylld av kommentarer, nyfikna doftande och kännande – ibland blir första barnet trött på att veva och någon annan får ta vid och mala klart.... Men vilken njutning att till slut få dricka denna bryggd!

Eller när det skall byggas nya fågelholkar till skogsbacken ditt vi brukar gå. Ja – då tar vi fram sågen. Inte den där med sladd på. Utan den som man måste dra fram och tillbaka – vara noggrann med och försiktig. Vi borrar med den sådan liten rak handborr – tills vi blir trötta och tar fram den som har en vev på sidan och gör så att borren ändå snurrar jätte fort ner i hålet. Fantastiskt! När jag någon gång tar fram min borrar-maskin för att snickra något

utomhus – så vet jag att barnen i alla fall fattar principen – de har handgripligen och med hela sin rörelseorganism upplevt hur det går till att borra ett hål!

De vet också hur det går till att tvätta, för de har varit med om att blötlägga, gnugga, vrida ur, vädra och torka dockkläder eller servetter, ullfiltar och annat.

De vet hur man vispar grädde. Man tar en gaffel och vispar! Eller den där fina snurreburren som har en sådan lustig spiral runt toppen så att grädden vispas mycket fortare (bra uppfinning fröken!). Eller tom. den som ser nästan ut som handborren – där man snurrar på sidan (vertikalt)– fast visparna snurrar runt runt (horisontalt)!

"Mamma där hemma har en elvisp fröken!" – "Så finurligt och praktiskt!" svarar jag begeistrad! "Vill du också ha en sådan?" ... kommer då ofta den generösa frågan av ett barn som tänker sig att den har hittat en bra gåva till fröken. "Neeej – jag har ju dig att hjälpa mig!" Svarar jag då glad!

Vi kan fortsätta.... Vi syr för hand, innan vi tar in en symaskin. Vi skär grönsakerna till maten med allas hjälp vid det stora bordet, även om det finns en köksassistent i köket. Vi knådar degen till bullarna för hand (mums!) och föredrar det framför degkroken i elvispen. Vi använder sopkvast så länge det går innan vi tar fram damsugaren. Vi är kanske inte så effektiva och snabba – men barnen som är med lär sig rörelsen – processen - grundläggande mekanik! Då har de en helt annan möjlighet att sedan inte bara använda sig av teknik – utan kanske i bästa fall även hitta nya sätt att förenkla och berika våra liv med nya uppfinningar – lösningar som ännu inte finns – tekniker som hör framtiden till. Precis som barnen!

Læring i skolen: Kan læringsforskningen bidra?

Ivar A. Bjørgen
Professor, psykologisk institutt NTNU

”Steinerskolene har maktet å møte kravene fra både brukere og AFEL (ansvar for egen læring), og samtidig imponert PISA, der bør det være noe å lære”

Debattene i media viser hvor variert innholdet kan bli når ulike fagfolk og særlig politikere snakker om «skole», og hvor lett det er å snakke forbi hverandre.

Noen snakker om skole for oppdragelse til å bli gangs menneske og hvor det er frykt for ensidig opptatthet av fagkrav, andre om en skole som et sted for å lære å lese og regne og hvor det er bekymring over vår lave ranking på PISA-testene, mens andre igjen snakker om skolen som må overta oppgaver som burde løses i hjemmet, og at så mange ofte faller utenfor. Jeg vil snakke om skolen og læring.

Er det noe fra læringsforskningen som kan bidra til skoletenkningen? Læring kan skje på mange måter: Ikke all læring krever aktivt og bevisst arbeid. Den spontane effekten av Aristoteles’ assosiasjonsprinsipper er at ting bare skjer og så oppdager vi etter hvert at det har skjedd noe. Obama heter altså Barack til fornavn, det lærer vi fordi Barack så ofte kommer sammen med Obama. Det samme er tilfelle med Pavlovs klassiske betinging, koblinger bare skjer: Automatisk får vi spytt på tunga når matsignalet kommer eller når det lukter fransk fiskesuppe. Slike situasjoner oppstår også i skolen, men du løser ikke intellektuelle problemer med den slags læring.

Hva så med instrumentell læring – adferdsforming? I en kort periode på 1960-70 tallet introduserte vi både programmerte lærebøker og læremaskiner («Berit» laget av Forsøkrådet for Skoleverket) også i Norge. En slik programmert lærebok i statistikk fungerte tilsynelatende godt ved Psykologisk institutt, og Skinner ved Harvard laget læreprogrammer selv til et fag som filosofi. Læremaskinene krevde i hvert fall arbeid, det var aktiv læring. Læringen ga også et tilforlateglig resultat, men når en vurderte intensjonsdybden, fremsto det ofte som et skuespill! Igjen mislykket!

Nei, vi må ha læringssituasjoner hvor en kan oppnå virkelig forståelse, det var bakgrunnen for Piagets tilnærming som ledet til den moderne matematikken på 1980-tallet. Ved hjelp av modeller ble fenomenene illustrert; mengdebegrepet skulle oppleves – ikke bare læres som regneregler. Dette gikk bra, helt opp til fjerde, kanskje femte klasse. Da ble det vanskelig å illustrere og modellene fungerte ikke lenger. Og så måtte en begynne med regler og språklige forklaringer igjen, og nå helt fra begynnelsen. Nok en fiasko!

I mange situasjoner blir rent språklige forklaringer utilstrekkelig for læring, ord strekker ikke til. Ordentlig læring krever at du selv handler i forhold til læringsoppgaven og får se resultatet av din egen

aktivitet. Ingen kan spare deg for dette uten også å spare deg for læringsresultatet. Her er den beste illustrasjon laget av Held som demonstrerte betydningen av selvinitierte bevegelser for å tilpasse seg briller som forskyver synsfeltet 30 grader lateralt. Da nytter det ikke å ha en hjelper som leder deg frem mot målet, du må selv initiere aktiviteten og oppleve konsekvenser av denne. Dette er kjernen i «ansvar for egen læring» (AFEL) som ble lansert i forbindelse med reformene på 1990-tallet. Resultater som eventuelt kan dokumentere eller avkrefte riktigheten av AFEL foreligger foreløpig ikke, delvis på grunn av en del misforståelser av selve grunnlaget for begrepet. Men det har ikke lyktes å vise på en overbevisende måte at en så fundamental type læring er nødvendig i alle fag.

Alle disse læringsmåtene går delvis over hverandre og balansen mellom dem endrer seg etter hvert opp gjennom skolen. Moderne matematikk dukket opp i grunnskolen, AFEL ble lansert først og fremst for videregående skole. Og det skjer jo stadig ny forskning om læring både i laboratoriene og i praktiske situasjoner.

På 2000-tallet kom så PISA-rapportene og noen ga raskt reformene på 1990-tallet skylden for de middelmådige skårene i regning og skrijving og ønsket seg tilbake til den gamle fagskolen. Og dette er vel den aktuelle situasjon. Men også «forskning er læring», og det er minst like stor uenighet om hvordan forskning skal drives som hvordan læring skal skje i skolen. Norsk videregående skole har kommet langt når det gjelder selvstendighet og kritisk tenkning, ikke minst takket være den innsats deres egen fagorganisasjon – Elevorganisasjonen i Norge – gjør. Denne demokratiske utviklingen er derfor verdifull for læring og senere yrkesutøvelse, selv om den ikke måles i PISA-prøvene, men det er PISA-forskernes skyld.

Dagens forslag til bedre skole innebærer blant annet et års lengre fagutdanning for lærere og flere timer i skolen. Tja: Da NTNU-studenter ble bedt om å vurdere sine lærere i videregående skole, klaget de ikke på deres faglige kunnskaper. På spørsmål om hvilke egenskaper som var viktigst for å være en god lærer i den videregående skolen, ga de følgende rangering: 6. Rettferdighetssans 5. Pedagogisk evne 4. Humoristisk sans 3. Myndighet, ro i klassen 2. Smittende interesse for faget sitt, og som nr. 1 og viktigst: Interesse for meg! Og i stedet for flere timer ønsket de heller at de timer de allerede har skulle bli mer meningsfylte. Disse vurderingene kommer altså fra brukerne, og det bør en merke seg.

I tillegg til påvirkning fra politikk og forskning har kreative læringsmiljø ved mange videregående skoler i landet selv funnet frem til gode arbeidsmåter. Læringsarbeid kan være svært slitsomt og det trengs sterk motivasjon for å ta på seg dette arbeidet. Gode arbeidsledere (lærere) og sosiale miljø (klassene) er derfor svært viktige. Fra de mange skoler jeg har besøkt vil jeg framheve et par: Bjørgvin i Bergen og Egge i Steinkjer. De har maktet å utvikle miljø som gir læringsmessige valgmuligheter, og vist at elevene selv makter å løse sosiale problemer som nødvendigvis oppstår av og til. Og interessant er det jo at Steinerskolene har maktet å møte kravene fra både brukere og AFEL, og samtidig imponert PISA, der bør det være noe å lære.

Dagens læringsforskning er, som det fremgår, mangfoldig, og jeg tror ikke den kan gi klare signaler til verken skolefolk eller politikere, men den kan kanskje gi noen ideer – og det var hensikten med denne kronikken.

Tidligere publisert i Adresseavisa (www.adressa.no)

Eventyret om Baba Jaga og de ville svanene

Det var engang en mann og en kone som hadde to barn, en pike som var den eldste og en liten gutt som lå i vuggen. En dag sa mannen og kona til den lille piken sin. "Vi må en tur til byen for å handle inn, bli du hjemme og passe godt på lillebror, så skal vi ta med et vakkert tørkle til deg". Det lovet datteren så gjerne. Da hennes far og mor hadde gått, tok hun til å synge og danse rundt lillebrors vugge. Men snart hadde hun glemt seg helt bort. Hun hoppet og sang og løp ut i det fri for å leke.

Da kom det fra det fjerne de ville svaner flyvende.

De slo seg ned ved huset. Og raskt som en vind tok de med seg lillebror. Da piken kom hjem ble hun forskrekket da hun fikk se at lillebror var borte.. Hun tok til å gråte. Det var ikke annet å gjøre enn å gå av sted å lete etter den lille.

Hun gikk og gikk helt til hun kom til en bakerovn. "Å, Bakerovn, kjære bakerovn, har du sett noe til min lillebror?"

"Spis først av mitt grovbrød", sa bakerovnen.

"Å huff", sa piken. "Jeg spiser ikke engang det fineste hvetebrød, så hvorfor skal jeg spise ditt grovbrød?"

"Så kan jeg heller ikke si deg hvor du finner lillebror", svarte bakerovnen.

Piken gikk videre til hun kom til et epletre. "Kjære epletre", ropte piken, "har du kanskje sett min lillebror?" "Spis først av eplene mine", sa epletreet.

"Å æsj", sa piken. "Jeg spiser jo ikke engang de søte eplene som ligger på bordet hjemme, hvorfor skal jeg da spise

dine sure?"

"Så kan jeg heller ikke si deg hvor lillebror er", svarte epletreet.

Piken gikk videre. Da kom hun til en bekk av melk og med bredder av honning og lys gelè.

"Melkebekk, melkebekk", sa piken, "har du sett min lillebror?"

"Drikk melk, spis honning og lys gelè", sa bekken. Men det ville ikke piken og da hun ikke fikk høre hvor broren var, hoppet hun fra sten til sten over bekken og kom snart over på den andre siden.

Så kom hun til et hus som stod på hønseseføtter. Ved siden av satt Baba Jaga og spant på en rokk, mens hun sang. Spinne, spinne rokken min spinne hamp å binde. "God kveld gamlemor", sa piken. "Kan jeg få lov å hvile meg her en liten stund? Langt har jeg vandret over sump og myr og mine føtter er helt våte." "Sett deg du og spinn", sa den gamle og gikk inn i huset.

Piken satte seg ved rokken og tok til å spinne. Da kom en liten mus løpende, den bad så pent om et hvetekorn. Det gav piken den så gjerne. Og i det samme begynte musen å snakke. "Takk skal du ha, nå skal jeg fortelle deg hvor bror din er. Den gamle har ham og så vil hun nok ha deg med." Da falt det tårer på pikens kinn. "Ikke gråt lille pike", sa den vesle musen. "Du har gitt meg korn, så vil jeg hjelpe deg. Gå inn i huset og hent lillebror og løp hjem det forteste du kan. Imens vil jeg sitte her ved rokken og spinne for deg." "Takk, takk kjære lille mus", sa piken. Hun

gikk inn i huset og hentet lillebror uten at Baba Jaga så det, tok ham på armen og løp av sted det forteste hun kunne..” Datter min hva gjør du”, ropte Baba Jaga inne fra huset. ”Jeg spinner”, svarte musen. Enda engang spurte Baba Jaga og igjen svarte musen: ” jeg spinner”. Men tredje gang merket Baba Jaga at det var musen som satt ved rokken. Da sendte hun de ville svaner etter barna.

Idet piken og lillebror kom til melkebekken hørte de suset fra svanene. ”Melkebekk gjem oss”, sa piken. ”De ville svanene er etter oss og vil ta meg og min lillebror.” ”Drikk melk, spis honning og lys gelè”, sa bekken Hun spiste og drakk og bekken gjemte dem under sine bølger og de ville svanene fant dem ikke.

”Takk, kjære bekk”, sa piken og løp fort videre. Men da hun nærmet seg epletreet hørte hun igjen vingesuset av de ville svanene. ”Epletre vær så snill og gjem oss under grenene dine. De ville svanene vil ta oss.” ”Spis av mine epler”, sa treet. Piken spiste og treet dekket dem med sine grener og svanene fant dem ikke.

”Takk kjære tre”, sa piken og løp videre. Da hun nådde frem til bakerovnen hørte hun svanene for tredje gang. ”Kjære bakerovn gjem oss, de ville svanene er etter meg og vil ta

oss.” ”Spis av mitt grovbrød”, sa bakerovnen. Piken spiste brødet og krøp inn i bakerovnen. Svanene kretset rundt ovnen, men fant dem ikke denne gang heller. Da snudde de og fløy tilbake til Baba Jaga og siden er de aldri mer blitt sett.

”Takk, kjære bakerovn”, sa piken, og løp like hjem.

Ikke før var de kommet hjem så kom foreldrene fra byen. De gledet seg over å se barna igjen og at begge hadde det bra. Så gav de piken tørkleet som de hadde lovet og alle danset sammen og sang.

Sang til eventyret:

*Spinne spinne rokken rundt,
spinne hamp og binde.
Søster søker lillebror,
hvor skal hun ham finne.*

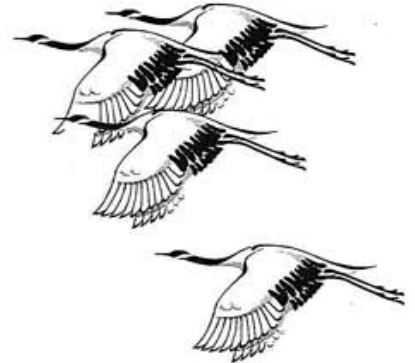

Dum som ei gås ?

Helt feil! Gåsa er et forbilde på positivt lederskap, praktisk pedagogikk og personlig utvikling.

Til våren, når du ser gjessene fly nordover i sine v-formasjoner, skal du stanse opp et øyeblikk og tenke over hva vitenskapen har oppdaget om den måten den flyr på.

- * Med sine vingeslag skaper hver fugl en oppvind for fuglen bakom. Ved å fly i v- formasjon øker hele flokken sin flyeffektivitet med 71 % sammenlignet med om hver fløy alene.

Mennesker som arbeider sammen mot felles mål og med en følelse av samhörighet, kommer forttere og lettere til målet fordi de får drahjelp av hverandre.

- * Når ei gås faller ut av formasjonen, merker den plutselig at luftmotstanden blir større når den flyr alene. Den sakker akterut. Den finner fort tilbake til sin plass i formasjonen for å dra nytte av oppdriften fra fuglen forran.

Hadde vi like mye forstand som ei gås, ville vi slutte oss til de som strever i samme retning som oss.

- * Når ledergåsa blir trett flytter den bakover i formasjonen og ei annen gås inntar lederplassen.

Det lønner seg å bytte på de tunge jobbene og dele lederskapet mellom seg, enten det gjelder mennesket eller gjess på vei nordover.

- * Gjessene i de bakke rekkene roper oppmuntrende for å få sine kolleger i de første rekkene til å holde farten.

Hva skriker vi, når vi står i de bakke rekkene ?

- * Til slutt, og det er viktig: Når ei gås blir syk eller såret av skudd og faller ut av formasjonen, følger to andre gjess helt ned for å gi hjelp og beskyttelse. De blir til gåsa enten kan fly igjen ellet dør. Først da drar de av gårde på egen hånd eller sammen med en annen flokk for å finne tilbake til sin egen gruppe.

Hvis vi hadde like mye forstand som ei gås, skulle vi også holde sammen og støtte hverandre på den måten.

KALENDER

januar

25 Indføring i Steiner-pædagogik
Rudolf Steiner Børnehaveseminar
Danmark www.steinerseminar.dk

februar

1 Innleveringfrist Årstidsbrevet aarstidsbrevet@hotmail.com

22 Tilknytningens pædagogik
Danmark www.steinerseminar.dk

mars

20-21 Steinerbarnehageforbundets årsmøte
Rudolf Steinerhøyskolen, Oslo www.steinerbarnehagene.no

april

4-6 Nordisk barnehagestevne
Järna www.steinerbarnehagene.no
www.nordicconference.com

BARNAÅRENS BETYDELSE FÖR LIVET SOM VUXEN

22 - 27 juni 2014 på Skillebyholm, Järna

Årets infallsvinkel på detta viktiga tema är det lilla barnets levande förhållande till sinnevärlden - efterhärmingens tid och det sprudlande livets tid å ena sidan - och den gamla människans mer tillbakablickande, återhållna aktivitet som kanske sker mer i det inre.

Den yttre rörelse som karaktäriserar barnet förvandlas till inre rörelse hos den åldrande människan.

Hur kan vi erbjuda den växande människan i tidig barndom erfarenheter och aktiviteter som kan förvandlas till rikt själsligt innehåll på ålderns höst?

Vi vill försöka förstå hur minnets utveckling genom livet speglar också förskolepedagogikens betydelse.

Vi bearbetar temat genom eurytmi, föreläsningar, samtal, berättande, musik och dockspel.

**Välkomna till denna sommarvecka alla föräldrar och pedagoger -
alla barnengagerade!**

Kursledare: Anna Stina Eriksson, Kent Holmström, Liselott Karlsson-Selén, Charlotte Krantz, Thomas Lüthi, Gudrid Malmsten och Ulrike von Schoultz

Kursavgift: 6300 kr, inkl. boende i enkelrum och måltider.
(OBS! Enkelrum erbjuds bara så långt det är möjligt. Enklare boende ger lägre pris.)

Anmälan och information:

Stiftelsen Skillebyholm, 15391 Järna
Tel: 08-55157785, vardagar 09.00 - 12.00
www.skillebyholm.org
info@skillebyholm.org

Et liv
í bevegelse

4-árig bachelor í eurytmí
(240 studiepoeng)

Innföring í eurytmí, språk og musíkk

Følg første studieår. (60 studiepoeng)

OPPTAK HØST 2014
Søknadsfrist: 15. april 2014

Tlf.: 22 44 32 90 • dne@eurytmi.no

Prof. Dahls gt. 30, 0260 Oslo

www.eurytmi.no

Medlemsliste Steinerbarnehageforbundet

Arendal	Stjerneglimt Steinerbarnehage	stjerneglimt@steinerbarnehage.no	www.stjerneglimt.no
Asker	Rudolf Steinerbarnehage i Asker	asker@steinerbarnehage.no	www.steinerbarnehagene.aker.no
Asker	Regnbuen Steinerbarnehage	regnbuen@steinerbarnehage.no	www.regnbuen.steinerbarnehagene.no
Askim	Steinerbarnehagen i indre Østfold	askim@steinerbarnehage.no	askim.steinerskolen.no
Bergen	Tryllefloyten	tryllefloyten@steinerbarnehage.no	www.tryllefloyten.no
Bergen	Rosenhagen Steinerbarnehage	rosenhagen@steinerbarnehage.no	
Bergen	Eplekarten Steinerbarnehage	eplekarten@steinerbarnehage.no	
Brumunddal	Kjerringhaugen Steinerbarnehage	kjerringhaugen@steinerbarnehage.no	
Bærum	Steinerbarnehagen i Bærum	barum@steinerbarnehage.no	www.stib.no
Drammen	Solstreif Barnehage	solstreif@steinerbarnehage.no	www.solstreifsteinerbarnehage.no
Eidsvoll	Steinerbarnehage Veslebrunen	veslebrunen@steinerbarnehage.no	
Fredrikstad	Veslefrikk Steinerbarnehage	veslefrikk@steinerbarnehage.no	
Gjøvik	Fredvika Steinerbarnehage	fredvika@steinerbarnehage.no	
Haugesund	Soria Moria Steinerbarnehage	soriamoria@steinerbarnehage.no	
Hedemarken	Steinerbarnehagen på Hedemarken	barnehagen.hedemarken@steinerskolen.no	www.steinerbarnehagenpaahedemarken.com
Hurum	Askeladden Steinerbarnehage	askeladden@steinerbarnehage.no	www.askeladdensteinerbarnehage.no
Jevnaker	Almgrenda Steinerbarnehage	almgrenda@steinerbarnehage.no	
Kongsberg	Nyhusgården Barnehage	nyhusgarden@steinerbarnehage.no	www.nyhusgarden.no
Kristiansand	Alvejordet Steinerbarnehage	alvejordet@steinerbarnehage.no	
Kristiansand	Blåmann Steinerbarnehage	blamann@steinerbarnehage.no	
Lena	Steinerbarnehagen på Lena	lena@steinerbarnehage.no	
Lillehammer	Ringelihorn Steinerbarnehage	ringelihorn@steinerbarnehage.no	www.ringelihorn.barnehageside.no
Lørenskog	Idavollen Steinerbarnehage	idavollen.steinerbarnehage@gmail.com	www.idavollensteinerbarnehage.com
Moss	Steinerskolens Barnehage i Moss	moss@steinerbarnehage.no	
Nesodden	Solsikken Steinerbarnehage	solsikken@steinerbarnehage.no	www.solsikkene.no
Nesodden	Aurora Steinerbarnehage	aurora@steinerbarnehage.no	www.aurorabarn.no
Nesodden	Haslerud natur-familiebarnehage	haslerud@steinerbarnehage.no	
Nordstrand	Steinerbarnehagen på Nordstrand	nordstrand@steinerbarnehagene.no	
Oslo	Solrosen Barnehage	solrosen@steinerbarnehage.no	
Oslo	Mikaelgården Steinerbarnehage	post@mikaelgården.no	
Oslo	Kattugla Steinerbarnehage	kattugla@steinerbarnehage.no	www.kattugla.no
Oslo	Eventyrbrua Steinerbarnehage	eventyrbrua@steinerbarnehage.no	www.eventyrbrua.no
Oslo	Linden Steinerbarnehage	linden@steinerbarnehage.no	www.linden.steinerbarnehage.no
Sandefjord	Epleblomsten Steinerbarnehage	epleblomsten@steinerbarnehage.no	
Stavanger	Bukkene Bruse	bukkenebruse@steinerbarnehage.no	bukkenebruse.wordpress.com
Stavanger	Villrosen Steinerbarnehage	villrosen@steinerbarnehage.no	www.villrosenbarnehage.no,
Stavanger	Biå-Steinerbarnehagen	bia@steinerbarnehage.no	www.biaasteiner.barnehage.no
Tromsø	Steinerbarnehagen i Kveldroveien	kveldroveien@steinerbarnehagentromso.no	www.steinerbarnehagentromso.no
Trondheim	Rotnissen	rotnissen@steinerbarnehage.no	www.rotnissen.no
Trondheim	Steinerbarnehagen i Trondheim	steinerbarnehagenila@gmail.com	www.steinerbarnehagenila.no
Trondheim	Sommerfuglen Steinerbarnehage	sommerfuglen@steinerbarnehage.no	www.sommerfuglen.steinerbarnehagene.no
Sør-Trøndelag	Solblomsten Steinerbarnehage	solblomsten1@hotmail.com	
Vestfold	Steinerbarnehagen på Nøtterøy	notteroy@steinerbarnehage.no	www.steinerbaha.no
Ålesund	Stjerneøya Steinerbarnehagen	stjerneoye@stjerneoye.no	www.stjerneoye.barnehage.no
Ås	Haugtussa Steinerbarnehage	haugtussa@steinerbarnehage.no	www.haugtussasteinerbarnehage.no

Steinerskoler som er medlem i Steinerbarnehageforbundet:

Steinerskolen i Fredrikstad	1. klasse	fredrikstad@steinerskolen.no	www.fredrikstad.steinerskolen.no
Steinerskolen i Haugesund	1. klasse	haugesund@steinerskolen.no	www.haugesund.steinerskolen.no
Steinerskolen i Hedemarken	1. klasse	hedemarken@steinerskolen.no	sphg.wordpress.com
Steinerskolen på Lillehammer	1. klasse	lillehammer@steinerskolen.no	www.steinerskolenilillehammer.no
Steinerskolen i Moss	1. klasse	moss@steinerskolen.no	www.moss.steinerskolen.no
Steinerskolen på Ringerike	1. klasse	ringerike@steinerskolen.no	www.ringerike.steinerskolen.no
Steinerskolen i Trondheim	1. klasse	trondheim@steinerskolen.no	steinerskolenitrondheim.no

B ECONOMIQUE

Returadresse:
Årstidsbrevet,
Thorstadvegen 6,
2609 Lillehammer.